

Αρχαία κυπριακά αγγεία της συλλογής Χρ. Χατζηπροδρόμου.
Μετά τη λεηλασία εκτίθενται σήμερα από τους Τουρκοκυπρίους στη μονή του Αποστόλου Βαρνάβα.

Η λεηλασία των ιδιωτικών συλλογών

Βρισκόμαστε στα τέλη του 1963 με αρχές του 1964. Στην Κύπρο οι Τούρκοι αποσύρονται στους παράνομους θύλακές τους και ασχολούνται ανεξέλεγκτα με παρόνομες ανασκαφές και εμπορία αρχαιοτήτων. Γι' αυτούς η τυμβωρυχία και η παράνομη εμπορία αρχαιοτήτων αποτελούν επάγγελμα και τρόπο ζωής. Τα ευρήματα διοχετεύονται στο εξωτερικό με τη βοήθεια λαθρεμπόρων και ορισμένων ασυνείδητων ανδρών της ειρηνευτικής δύναμης των Ηνωμένων Εθνών στην Κύπρο.

Η κυπριακή κυβέρνηση, στην προσπάθειά της να σταματήσει ή και να περιορίσει στο ελάχιστο τις παράνομες εξαγωγές αρχαιοτήτων από τους Τούρκους –μια και αδυνατούσε να επιβάλει το νόμο και την τάξη στους θύλακές τους–, επέτρεψε την αγορά αρχαιοτήτων από Έλληνες Κυπρίους. Έτσι, οι περισσότερες αρχαιότητες και μάλιστα οι πιο σημαντικές παρέμειναν στην Κύπρο. Επιπλέον, το Τμήμα Αρχαιοτήτων είχε τη δυνατότητα να τις καταγράφει, να τις μελετήσει και να τις δημοσιεύσει.

Με αυτό τον τρόπο άρχισα και τη δική μου συλλογή αρχαιοτήτων, η οποία μέσα σε 10 χρόνια, μέχρι δηλαδή το 1973, απαριθμούσε 2.000 αντικείμενα. Η συλλογή μου κάλυπτε όλο το φάσμα της κυπριακής αρχαιολογίας από τη Νεολιθική περίοδο μέχρι τους μεσαιωνικούς και βυζαντινούς χρόνους. Στη συλλογή μου υπήρχαν επίσης 250 εκλεκτά αντικείμενα λαϊκής κυπριακής τέχνης του 18ου και του 19ου αιώνα, καθώς και πολλές αξιόλογες βυζαντινές εικόνες.

Το μεγαλύτερο μέρος της συλλογής αποτελείτο από μοναδικά αντικείμενα εξαιρετικής τέχνης και μεγάλης αρχαιολογικής αξίας, εθεωρείτο δε μία από τις καλύτερες ιδιωτικές συλλογές κυπριακών αρχαιοτήτων στον κόσμο. Μέχρι την τουρκική εισβολή του 1974 η συλλογή βρισκόταν στο σπίτι μου στην Αμμόχωστο, στη λεωφόρο Ελευθερίας 22. Με την κατάληψη της Αμμοχώστου περιήλθε στα χέρια των Τούρκων, οι οποίοι και τη λεηλάτησαν.

Το 1976 ορισμένα αντικείμενα της συλλο-

Κεφαλές αγαλμάτων της Κυπροαρχαϊκής περιόδου από τη συλλογή Χρ. Χατζηπροδρόμου.
Λεηλατήθηκαν το 1974 και εκτίθενται σήμερα στη μονή του Αποστόλου Βαρνάβα.

Αίθουσα της μονής του Αποστόλου Βαρνάβα. Εκτίθενται αρχαία κυπριακά αγγεία από τη συλλογή Χρ. Χατζηπροδρόμου.

Σκύφος του 9ου αι. π.Χ. Από τη ληλατηθείσα συλλογή του Χρ. Χατζηπροδρόμου. Εντοπίστηκε τελευταία στον κατάλογο πωλήσεων του οίκου Bonham's στο Λονδίνο. Επεστράφη στο συλλέκτη μετά την παρέμβαση της αγγλικής αστυνομίας.

γής παρουσιάστηκαν προς πώληση με δημόσιο πλειστηριασμό στον οίκο Christie's στο Λονδίνο. Τα αντικείμενα αυτά ήταν έξι ειδώλια από πικρόλιθο της Χαλκολιθικής περιόδου και ένα περιδέραιο της ίδιας εποχής (3500-3000 π.Χ.). Αυτή ήταν και η πρώτη επίσημη ένδειξη της ληλασίας της συλλογής από τους Τούρκους.

Με τη βοήθεια της κυπριακής κυβέρνησης και της διεθνούς αστυνομίας (Ιντερπόλ) τα παραπάνω αντικείμενα μου επεστράφησαν και στη συνέχεια επαναπατρίστηκαν. Ακολούθησαν και άλλα τέτοια περιστατικά, δυστυχώς όμως τα αντικείμενα που επανέκτησα είναι πολύ λίγα, περίπου σαράντα.

Πριν από τρία χρόνια πληροφορήθηκα ότι 850 περίπου αντικείμενα της συλλογής

μου βρίσκονταν εκτεθειμένα στο μοναστήρι του Αποστόλου Βαρνάβα, στην κατεχόμενη από τους Τούρκους Λαμιά. Το μοναστήρι αυτό μετετράπη από τους Τούρκους σε Αρχαιολογικό Μουσείο. Τα αντικείμενα εκτίθενται σε τέσσερις μεγάλες αίθουσες και σε βιβλία που έχουν εκδώσει οι Τούρκοι τα παρουσιάζουν ως δικά τους και ως μέρος της δικής τους πολιτιστικής κληρονομιάς.

Με ένα εισιτήριο μιας κυπριακής λίρας τουρίστες και άλλοι επισκέπτονται το Μουσείο, μπορούν να περιεργαστούν, να θαυμάσουν και να απολαύσουν τα αντικείμενα της συλλογής μου, ενώ εγώ, ο νόμιμος ιδιοκτήτης της, στερούμαι τον βασικό αυτού ανθρώπινου δικαιώματος.

Χριστάκης Χατζηπροδρόμου
Συλλέκτης

Αρχαία κυπριακά χάλκινα αντικείμενα από τη συλλογή Χρ. Χατζηπροδρόμου, όπως εκτίθενται στη μονή του Αποστόλου Βαρνάβα.

Η καταστροφή της πολιτιστικής κληρονομιάς

Κάθε χώρα, κάθε περιοχή, έχει το δικό της πολιτιστικό τοπίο: αυτή είναι η σύζευξη ανάμεσα στο τοπίο και στα έργα των κατοίκων της, που αναδεικνύει την ταυτότητα του τόπου και η οποία διαμορφώνεται μέσα από την αλληλεπίδραση της φύσης και της ιστορίας. Στην ιστορία της Κύπρου κατά τα τελευταία 1.500 χρόνια –τη βυζαντινή περίοδο και τους αιώνες της φραγκικής, της βενετικής και της οθωμανικής κυριαρχίας– ο αναμφισβήτητος σημαντικότερος, αλλά και πιο μόνιμος θεσμός, το επίκεντρο της ζωής και το σύμβολο της πλειοψηφίας του πληθυσμού ήταν η Εκκλησία. Και αυτό αντικατοπτρίζεται στο τυπικό κυπριακό τοπίο, στο χωριό ή τη μικρή κωμόπολη με τις εκκλησίες τους, στο λόφο ή στην κοιλάδα, με τα μοναστήρια και τα ξωκλήσια. Μερικά από αυτά τα κτίρια έχουν μακρά ιστορία και είναι αξιόλογα από αρχιτεκτονική ή καλλιτεχνική άποψη, άλλα ίσως μικρότερη· όλα όμως αποτελούν μέρος της πεμπτουσίας της Κύπρου.

Ακριβώς στις εκκλησίες αυτές και στα αντικείμενα που περιείχαν επικεντρώθηκε η καταστροφή της πολιτιστικής κληρονομιάς στο βόρειο τμήμα του νησιού, κατεχόμενο από το 1974. Η τουρκική εισβολή εκείνου του έτους αποτελεί την πιο τυπική περίπτωση του

φαινομένου που έκτοτε έχει γίνει γνωστό ως «εθνική εκκαθάριση». Όλος σχεδόν ο ελληνοκυπριακός πληθυσμός του κατεχόμενου τμήματος (38% της έκτασης του νησιού) εκδιώχθηκε από τις εστίες του, για να αντικατασταθεί όχι μόνο από Τουρκοκυπρίους, αλλά και από έποικους από τα βάθη της Ανατολίας. Μόνο μερικές χιλιάδες Ελληνοκυπρίων παρέμειναν στη χερσόνησο της Καρπασίας, από τους οποίους σήμερα απομένουν λιγότεροι από 500.

Την επαύριο της εισβολής σημειώθηκαν νέες εξελίξεις. Ελληνικά τοπωνύμια άλλαξαν σε τουρκικά και συχνά τα νέα ονόματα ήταν εντελώς νέες επινοήσεις, άσχετες μάλιστα και με την πρωταρχική στα τουρκικά απόδοσή τους. Κάτι τέτοιο δεν συνέβη ούτε κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας, οπότε σχεδόν όλα τα αμιγώς τουρκικά χωριά είχαν διατηρήσει τα ελληνικά τους ονόματα και μάλιστα πολλά τουρκικά χωριά έφεραν ονόματα χριστιανών αγίων.

Σημαντικές αρχαιολογικές συλλογές λεηλατήθηκαν. Σημειώθηκε ένα όργιο ανασκαφών για αποκάλυψη αρχαίων τάφων, που απέδωσαν μεγάλο αριθμό αντικειμένων για εξαγωγή και πώληση. Οι στρατιωτικές επιχειρήσεις αυτής καθεαυτής της εισβολής προκάλεσαν σχετικά περιορισμένες ζημιές σε

Κεφαλή αγγέλου από τη ζώνη με τη Δέηση στον τρούλο του ναού του Αγίου Θεωφανίου στη Λύση, 13ος αι.
Ύστερα από τη λεηλασία της εσωτερικής διακόσμησης του ναού από τους Τούρκους, πουλήθηκε στο εξωτερικό και σήμερα βρίσκεται στο Χιούστον του Τέξας.

σύγκριση με την περίοδο συστηματικού βανδαλισμού και λεηλασίας, που ακολούθησε και άγγιξε το απόγειό της μετά το 1976. Όλα αυτά καταγράφηκαν από μέρος του τουρκοκυπριακού τύπου, που –πρέπει να του αναγνωριστεί– παρακολούθησε προσεκτικά την καταστροφή της κυπριακής πολιτιστικής κληρονομιάς.

Περισσότερο από οτιδήποτε άλλο χτυπήθηκαν οι εκκλησίες, τα πλέον ορατά σύμβολα της κυπριακής ιστορίας. Σε ένα διάστημα αρκετών ετών και χάρη σε μαρτυρίες ξένων επισκεπτών, αφού η περιοχή είναι απαγορευμένη για τους Ελληνοκυπρίους, αλλά και με βάση τις αποκαλύψεις του τουρκοκυπριακού τύπου, συντάχθηκε κατάλογος από 280 περίπου εκκλησίες που υπέστησαν καταστροφές και λεηλασίες, ενώ ένας πολύ μεγαλύτερος αριθμός ανάλογων περιπτώσεων δεν έχει καταγραφεί. Μερικά εκκλησιαστικά κτίρια καταδαφίστηκαν εξ ολοκλήρου, ορισμένα υπέστησαν βανδαλισμούς και παρέμειναν κατεστραμμένα ή μετατράπηκαν σε στάβλους, ή χρησιμοποιήθηκαν για ακόμη πιο εξευτελιστικούς σκοπούς. Άλλα μετατράπηκαν σε στρατιωτικές εγκαταστάσεις και ορισμένα σε τζαμιά, γεγονός που συνεπαγόταν φυσικά και πάλι την αφαίρεση ή καταστροφή των ιερών αντικειμένων της εκκλησίας –εικόνων, τέμπλων, τοιχογραφιών, λειτουργικών σκευών κ.ά. Έχει υπολογιστεί ότι υπήρχαν περισσότερα από 500 κτίρια –μοναστήρια, εκκλησίες, παρεκκλήσια– στο κατεχόμενο τμήμα της Κύπρου. Δύο ή τρία παρέμειναν σε χρήση ως εκκλησίες από τους λίγους εναπομείναντες στη χερσόνησο της Καρπασίας Ελληνοκυπρίους, ενώ τρία ή τέσσερα έχουν μετατραπεί σε μουσεία, αφού απογυμνώθηκαν από τον παλαιότερο διάκοσμο και τις εικόνες τους, που αντικαταστάθηκαν με νεότερα. Η πλειονότητα των υπολοίπων υπέστη καταστροφές και λεηλασίες, συχνά με τη συμμετοχή ή τη συμπαιγνία του τουρκικού στρατού κατοχής.

Δύο συγκεκριμένες περιπτώσεις εμφανίστηκαν με ιδιαίτερα ενδιαφέροντα τρόπο στο διεθνές προσκήνιο, και μάλιστα συνδέονται μεταξύ τους. Η περίπτωση των τοιχογραφιών του Αγίου Θεωφάνους στη Λύση και η περίπτωση των ψηφιδωτών του ναού της Παναγίας της Κανακαριάς στη Λυθράγκωμη, που σχετίζονται μεταξύ τους, αν μη τι άλλο, γιατί ο ίδιος Τούρκος (όχι Τουρκοκύπριος) αρχαιοκάπηλος αναμείχθηκε και στις δύο υποθέσεις. Το 1983 η κυπριακή πρεσβεία στην Ουάσινγκτον, καθώς και άλλες πρεσβείες χωρών της περιοχής, έλαβε μια επιστολή από το νομικό γραφείο που ενεργούσε για λογαριασμό του Ιδρύματος Menil, στο Χιούστον του Τέξας. Το Ίδρυμα είχε γίνει αποδέκτης μιας

προσφοράς που αφορούσε τις τοιχογραφίες μιας ολόκληρης βυζαντινής εκκλησίας και ήθελε να πληροφορηθεί εάν κάποιο κράτος τις διεκδικούσε· η προσφορά συνοδευόταν από φωτογραφίες των τοιχογραφιών στην εκκλησία, που τις παρουσίαζαν έτοιμες να αφαιρεθούν με έναν αρκετά επαγγελματικό τρόπο. Απάντησαν δύο πρεσβείες: η τουρκική, χωρίς συγκεκριμένα στοιχεία, και η κυπριακή παραθέτοντας αποδείξεις ότι οι τοιχογραφίες προέρχονταν από τη μικρή εκκλησία του Αγίου Θεωφάνους ή Ευφημιανού, έξω από το χωριό Λύση, στο κατεχόμενο τμήμα της Κύπρου. Η εκκλησία βρίσκεται σε έναν αγρό όχι μακριά από τη γραμμή που κρατά ο τουρκικός στρατός, μια καλά φρουρούμενη στρατιωτική περιοχή. Στη συνέχεια έφθασαν πληροφορίες ότι η εργασία της αφαίρεσης, που πρέπει να απαιτήσει χρονικό διάστημα μερικών εβδομάδων, έλαβε χώρα υπό την ανοχή του τουρκικού στρατού.

Το θέμα αποτέλεσε αντικείμενο συζητήσεων μεταξύ του Ιδρύματος Menil και της Εκκλησίας της Κύπρου, με την οποία συνεργάζονταν το Τμήμα Αρχαιοτήτων Κύπρου. Οι αντιπρόσωποι του Ιδρύματος υποστήριξαν ότι δεν ήταν σε θέση να αποκαλύψουν πού βρίσκονταν οι τοιχογραφίες, καθώς και ότι κάθε προσπάθεια να ευρεθούν θα συνεπαγόταν σοβαρό κίνδυνο καταστροφής τους. Σε περίπτωση μιας τέτοιας αποκάλυψης ίσως διέτρεχαν προσωπικό κίνδυνο και όσοι είχαν αναμειχθεί. Τελικά, η ίδια η κυρία de Menil, μια πολύ μορφωμένη και γενναϊόδωρη κυρία, προσφέρθηκε να αγοράσει τις τοιχογραφίες –εξαιρετικά έργα του 13ου ή των αρχών του 14ου αιώνα–, να τις αποκαταστήσει, να τις εκθέσει για 15 χρόνια στο μουσείο του Ιδρύματός της στο Τέξας και κατόπιν να τις επιστρέψει στο νόμιμο κύριό τους, την Εκκλησία της Κύπρου. Μετά την επίτευξη συμφωνίας σε αυτή τη βάση, τα έργα αποκαταστάθηκαν με επιμέλεια, δημοσιεύθηκαν και εκτίθενται σήμερα σε κτίριο που ανεγέρθηκε ειδικά για το σκοπό αυτό.

Κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων, ένας μεσάζων, που αρχικά είχε προσφέρει τις τοιχογραφίες στο Ίδρυμα Menil, παρέσχε την πληροφορία ότι και τέσσερα τμήματα ψηφιδωτών βρίσκονταν επίσης στην κατοχή του ίδιου Τούρκου πωλητή και ότι αποτελούσαν πιθανότατα τμήματα του παγκόσμιου φήμης ψηφιδωτού, του 6ου αιώνα, στην αψίδα της εκκλησίας της Παναγίας της Κανακαριάς στην κατεχόμενη χερσόνησο της Καρπασίας. Του υποδείχθηκε ότι έργα τέτοιας σπουδαιότητας δεν μπορούσαν σε καμιά περίπτωση να πωληθούν και ότι θα ήταν προς το συμφέρον του κατόχου τους να τα επιστρέψει· λίγους

Απόστολοι. Λεπτομέρεια από την τοιχογραφία της Ανάληψης στη λαξευτή εκκλησία της Αγίας Μαύρης Χρυσοκάβας, στην Κερύνηα. 9ος-10ος αι. Σήμερα ο ναός χρησιμοποιείται ως μάντρα.

μήνες αργότερα, ο ίδιος μεσάζων, σε τηλεφωνική επικοινωνία, έδωσε την πληροφορία ότι το Ίδρυμα Menil είχε πράγματι πείσει τον πωλητή να παραδώσει τα τέσσερα τμήματα σε μια αποθήκη στη Φρανκφούρτη. Όταν η κυπριακή πρεσβεία τα συνέλεξε και τα έστειλε πίσω στη Λευκωσία, αποκαλύφθηκε ότι τα δύο ήταν αποσπασμένες κεφαλές αποστόλων από την Κανακαριά, που είχαν υποστεί σημαντικές ζημιές, ενώ τα άλλα δύο ήταν πρόσφατες συνθέσεις που είχαν γίνει από παλιές και νέες ψηφίδες.

Χρόνια πριν, το 1979, το Τμήμα Αρχαιοτήτων Κύπρου είχε πληροφορηθεί για πρώτη φορά από μέλος ξένης πρεσβείας ότι τα ψηφιδωτά της Κανακαριάς –ένα εξαιρετο και σπάνιο έργο του 6ου αιώνα μ.Χ.– δεν βρίσκονταν πλέον στην αψίδα της εκκλησίας και ότι κομμάτια από τα ψηφιδωτά ήταν σκορπισμένα στο δάπεδό της. Το γεγονός αναφέρθηκε από την κυπριακή κυβέρνηση σε όλους τους διεθνείς οργανισμούς, σε μουσεία και ακαδημαϊκά ιδρύματα σε όλο τον κόσμο. Δεν ήταν σαφές πόσο μέρος του έργου είχε σωθεί μετά την αφαίρεση· εκτός αυτού, μετά την επιστροφή των δύο γνήσιων τεμαχίων, καθώς και των ψηφιδών που είχαν ενσωματωθεί στα μετέπειτα κατασκευασμένα κομμάτια, πιθανολογήθηκε ότι αυτά ήταν τα μόνα τμήματα που είχαν επιβιώσει του βανδαλισμού.

Ωστόσο, στα τέλη του 1988, το Μουσείο Paul Getty στην Καλιφόρνια ανέφερε ότι ένας υπεύθυνος πλειστηριασμών από τη Γενεύη είχε προσφέρει κάποια άλλα τμήματα των ψηφιδωτών, ενώ στις αρχές του 1989 το ίδιο μουσείο παρείχε ακόμη πιο ακριβείς πληροφορίες, ότι στην Ινδιανάπολη η κ. Peg Goldberg κατείχε και διέθετε τέσσερα τμήματα των ψηφιδωτών αντί του ποσού των 20 εκατομμυρίων δολλαρίων. Η Εκκλησία της Κύπρου και η κυπριακή κυβέρνηση διεκδίκησαν τα ψηφιδωτά στο περιφερειακό δικαστήριο της Ινδιανάπολης.

Η εκδίκαση της υπόθεσης και η έφεση που ακολούθησε προκάλεσαν την αυξημένη προσοχή των μέσων επικοινωνίας. Δημοσιεύθηκαν πολλά άρθρα σε εφημερίδες όχι μόνο στην Κύπρο, αλλά και στις ΗΠΑ, στη Βρετανία, τη Γαλλία, τη Γερμανία και αλλού, καθώς και αναφορές στα αμερικανικά ειδησεογραφικά περιοδικά. Υπήρξε μάλιστα και ένα άρθρο πενήντα σελίδων στο The New Yorker, μια δραματική έρευνα της υπόθεσης, καθώς και των προσώπων που είχαν αναμειχθεί σε αυτή. Τέλος, μεταδόθηκε ένα ντοκυμανταίρ με τίτλο «Λεηλασία» από το τηλεοπτικό δίκτυο BBC I. Η υπόθεση της Κανακαριάς προκάλεσε το έντονο ενδιαφέρον της UNESCO,

που έστειλε παρατηρητή στην Ινδιανάπολη, καθώς και χωρών και ιδρυμάτων που προβληματίζονται με την παράνομη κυκλοφορία αντικειμένων σημαντικών για την πολιτιστική κληρονομιά.

Η δίκη ολοκληρώθηκε τον Αύγουστο του 1989, με την απόφαση του περιφερειακού δικαστή James Noland, που διέταξε την επιστροφή των έργων στο νόμιμο κύριό τους, την Εκκλησία της Κύπρου. Η εναγομένη έκανε έφεση και η απόφαση, στο τέλος του 1990, επιβεβαίωσε την απόφαση του δικαστή Noland με ακόμη ισχυρότερους και ευκρινέστερους όρους. Συγκλονιστική ήταν η κατάληξη της ετυμηγορίας του προέδρου του εφετείου κ. Bauer, ο οποίος αναφέρθηκε στους στίχους του Βύρωνα από το ποίημα του «Η πολιορκία της Κορίνθου»:

Ένας ναός ερειπωμένος στέκει μόνος,
έργο χειρών που τα λησιμόνησε ο χρόνος·
δυο τρεις κολόνες, σκόρπιες πέτρες και σπα-
σμένα
μέλη και μάρμαρα παντού χορταριασμένα!
Κι απ' όσα θά 'ρθουν, ο καιρός –ανάθεμά
τον!
τόσα θ' αφήσει από το πλήθος των πραγμά-
των!

Και μόνο λίγο παρελθόν πάντα θ' αφήνει,
όσο χρειάζονται του μέλλοντος οι θρήνοι:
Αυτά που βλέπουν τώρα τα δικά μας μάτια
θα δουν και τα παιδιά μας· λείψανα, κομμά-
τια

απ' ό,τι πέρασε κι απ' ό,τι έναν καιρό
χτίσαν με πέτρα κάτι όντα από πηλό.

(Μετάφραση: Διονύσης Καψάλης)

Και έκλεισε το λόγο του ως εξής:

«Όπως θρηνεί το ποίημα του Βύρωνα, ο πόλεμος μπορεί να μετατρέψει τους πιο μεγάλους και ιερότερους ναούς μας σε θρύμματα πέτρας. Μόνο οι χειρότεροι των αχρείων προσπαθούν να αποκομίσουν προσωπικά οφέλη από αυτή τη συνολική απώλεια. Αυτοί που λεηλάτησαν τις εκκλησίες και τα μνημεία της κατεστραμμένης από τον πόλεμο Κύπρου, συσσωρεύσαν τα λείψανά τους και τώρα τα μεταφέρουν λαθραία και τα πωλούν για μεγάλα χρηματικά ποσά, είναι ακριβώς τέτοιοι παλιάνθρωποι. Η Δημοκρατία της Κύπρου, με φιλόπονες προσπάθειες και με τη βοήθεια φίλων της, όπως της Δρ. True (του Μουσείου Getty) μπόρεσε να εντοπίσει αρκετές από αυτές τις κλεμμένες αρχαιότητες, αντικείμενα τεράστιας πολιτιστικής, θρησκευτικής και, όπως η υπόθεση αυτή δείχνει, χρηματικής αξίας. Μεταξύ αυτών των ευρημάτων συγκαταλέγονται τα τμήματα των ψηφιδωτών της Κανακαριάς, που αποτελούν τα επίδικα αντι-

Ο αρχάγγελος Μιχαήλ.
Ψηφιδωτό από το τεταρτοσφαιρίο της αψίδας
της εκκλησίας της Παναγίας της Κανακαριάς,
6ος αι. Εντοπίστηκε το 1989 στην Ινδιανάπολη των
ΗΠΑ και επεστράφη το 1991 στη Λευκωσία.
Βυζαντινό Μουσείο του Ιδρύματος
Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ'.

κείμενα στην υπόθεση αυτή. Δυστυχώς, όταν τα ψηφιδωτά αυτά ανακαλύφθηκαν, βρέσκονταν στα χέρια όχι του πλέον ένοχου από τα μέρη, αλλά της κ. Peg Goldberg και της γκαλερί της. Ορθά εφαρμόζοντας το Δίκαιο της Indiana, το περιφερειακό δικαστήριο αποφάσισε ότι η κ. Goldberg πρέπει να επιστρέψει τα ψηφιδωτά στο νόμιμο κύριό τους, την Εκκλησία της Κύπρου. Οι συνεχείς επιθέσεις της κ. Goldberg δεν παρουσίασαν κανένα κενό στην απόφαση εκείνη, που να έπρεπε να διορθωθεί, και ως εκ τούτου παραμένουν οι λόγοι που έχουν αναφερθεί παραπάνω και ΕΠΙΒΕΒΑΙΩΝΕΤΑΙ η απόφαση του περιφερειακού δικαστηρίου».

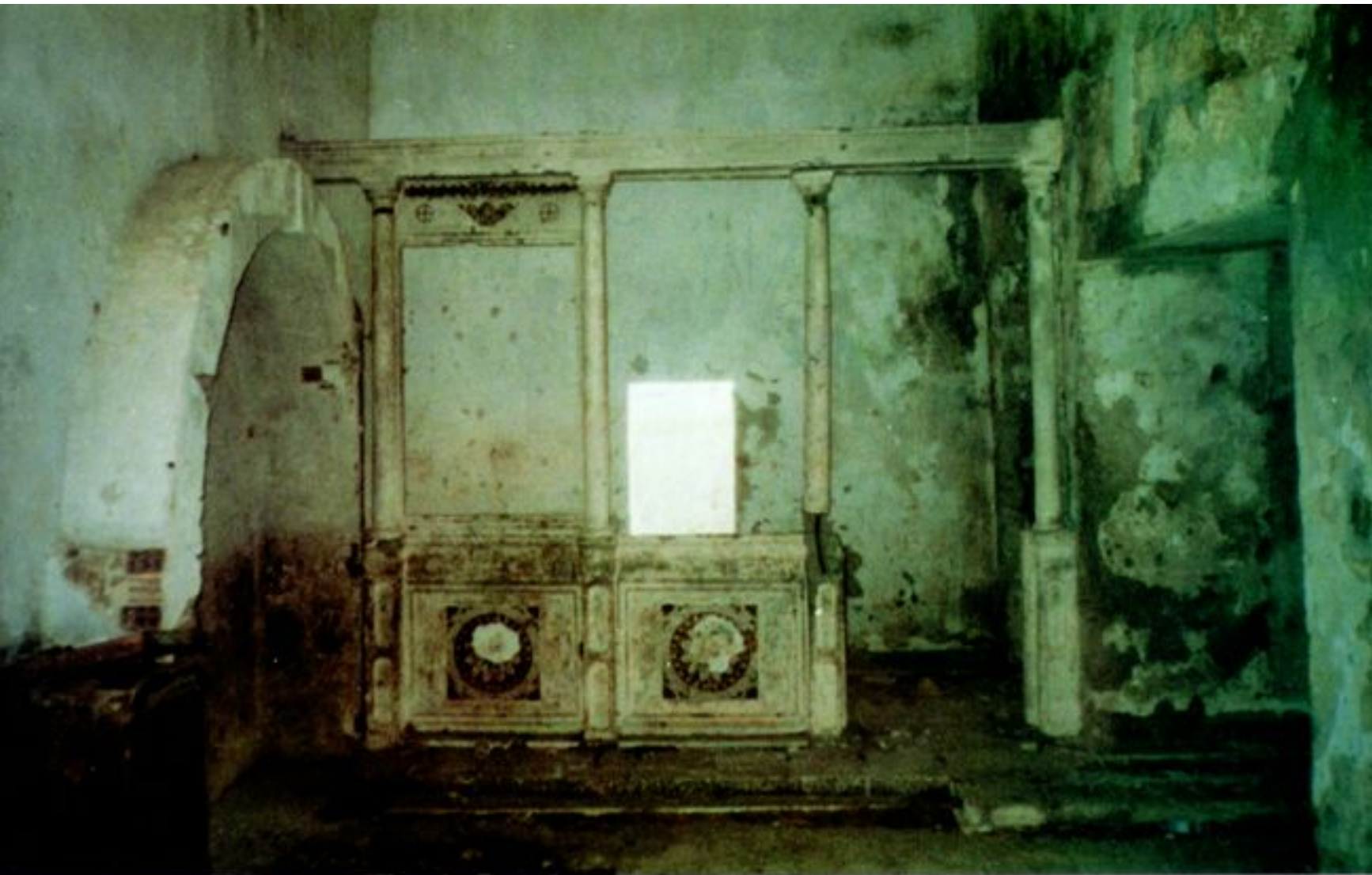
Μετά από ορισμένες επιπρόσθετες, συντομότερες, διαδικασίες –η τελευταία ενώπιον του ίδιου του Ανώτατου Δικαστηρίου– τα ψηφιδωτά επεστράφησαν τελικά στην Κύπρο τον Αύγουστο του 1991.

Ιδιαίτερα ενδιαφέρον σημείο της απόφασης του Εφετείου ήταν μια χωριστή, συνάδουσα, γνώμη του δικαστή κ. Cudahy, που τοποθέτησε την υπόθεση περισσότερο στα πλαίσια του Διεθνούς Δικαίου και διαφόρων σχετικών συνθηκών και συμβάσεων, παρά στη διάσταση της κυριότητας και της κλοπής, που είχαν αποτελέσει τη βάση της αρχικής απόφασης, και ειδικότερα στα πλαίσια της Σύμβασης της Χάγης του 1954 για την Προστασία της Πολιτιστικής Περιουσίας σε Περίπτωση Ένοπλης Σύγκρουσης, της Σύμβασης της UNESCO του 1970 για τα Μέσα Απαγόρευσης και Αποτροπής Παράνομης Εισαγωγής, Εξαγωγής και Μεταβίβασης Κυριότητας Πολιτιστικής Περιουσίας, και του νόμου περί Εφαρμογής Πολιτιστικής Περιουσίας, των Ηνωμένων Πολιτειών. Ο δικαστής

κ. Cudahy προσέδωσε έτσι μια ακόμη διάσταση στην υπόθεση της Κανακαριάς, γεγονός που ευαισθητοποίησε την κοινή γνώμη, σχετικά με την ανάγκη για διεθνείς συμφωνίες και κρατικούς νόμους, ώστε να αποτρέπεται η καταστροφή και η κλοπή προϊόντων της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Αξίζει να σημειωθεί ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες έχουν αποδεχθεί τη σύμβαση του 1970, κάτι που δεν έχουν κάνει ορισμένες ευρωπαϊκές χώρες, συμπεριλαμβανομένων της Βρετανίας και της Γαλλίας. Από την άλλη πλευρά, η Γαλλία έχει προσυπογράψει τη σύμβαση της Χάγης, αλλά όχι οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Βρετανία.

Η διεθνής διάσταση του προβλήματος της πολιτιστικής κληρονομιάς ήταν πάντα ζωτική για την Κύπρο. Η Κύπρος, αλλά και η Τουρκία, έχουν υπογράψει όλες τις σχετικές διεθνείς συμβάσεις. Από την πλευρά της, η UNESCO ανέλαβε το ρόλο της κατά την εισβολή του 1974, όταν ο γενικός διευθυντής της, κ. René Maheu, υπενθύμισε σε όλα τα μέρη τις ευθύνες τους σύμφωνα με τη Σύμβαση της Χάγης και έστειλε μια διμελή αντιπροσωπεία στο νησί. Το 1975, όταν ανέλαβε ως γενικός διευθυντής ο κ. Ahmadu Mahtar M'Bow, έγιναν τρεις αποστολές από τον Καναδό ειδικό Jacques Dalibard, αλλά η διεξοδική του αναφορά, περισσότερο από 100 σελίδες, ποτέ δεν δημοσιεύθηκε, πιθανότατα εξαιτίας της πίεσης της Τουρκίας και κάποιων υποστηρικτών της στη γραμματεία. Κατά τη Γενική Συνέλευση της UNESCO το 1976 αποφασίστηκε να ενταχθεί στο επίσημο πρόγραμμα εργασιών του Οργανισμού εισήγηση για μια αποστολή σε όλη την Κύπρο, που θα ανέφερε σχετικά με την κατάσταση των μνημείων

Ο Άγιος Γεώργιος του Φαράγγου. Μεσοβυζαντινός ναός, μονόκλιτος με τρούλο και με μεταγενέστερες προσθήκες. Το εσωτερικό του ναού λεηλατήθηκε καθ' ολοκληρίαν.

Η εκκλησία του Αγίου Νικολάου στην Ελιά της επαρχίας Κερύνειας. 19ος αι. Το εσωτερικό του ναού λεηλατήθηκε καθ' ολοκληρίαν.

Η εκκλησία του Τιμίου Σταυρού στα Λύμπια. Χρησιμοποιείται ως στρατώνας.

της πολιτιστικής κληρονομιάς. Αυτή η εισήγηση επαναλαμβανόταν στο πρόγραμμα κάθε διετίας από το 1976 και διαδοχικοί γενικοί διευθυντές είχαν αποπειραθεί να την υλοποιήσουν, αντιμετώπισαν όμως ένα αξεπέραστο εμπόδιο, την κωλυσιεργία του καθεστώτος Ντενκτάς.

Η κωλυσιεργία αυτή εκφράστηκε μέσω της επιμονής του Ραούφ Ντενκτάς ότι η UNESCO πρέπει να συνομολογήσει μια χωριστή επίσημη συμφωνία με τη «διοίκησή» του, που φυσικά είναι αδύνατο να γίνει, εξαιτίας της απόφασης της διεθνούς κοινότητας, μέσω των Ηνωμένων Εθνών, να μην αναγνωριστεί το αποσχιστικό καθεστώς. Η αποστολή θα μπορούσε εύκολα να λειτουργήσει υπό την αιγίδα του αντιπροσώπου του Γενικού Γραμματέα του ΟΗΕ στην Κύπρο, όπως για παράδειγμα γίνεται με το UNDP, που λειτουργεί ομαλά σε όλα τα μέρη του νησιού, αλλά ο Ραούφ Ντενκτάς αρνήθηκε να συζητήσει το θέμα.

Ένα άλλο διεθνές όργανο που δραστηριοποιήθηκε στο θέμα της πολιτιστικής κληρονομιάς της Κύπρου είναι η Επιτροπή Πολιτισμού και Παιδείας της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης του Συμβουλίου της Ευρώπης. Το Σεπτέμβριο του 1987 η Europa Nostra, μια ομοσπον-

δία μη κυβερνητικών οργανισμών από όλη την Ευρώπη, που ενδιαφέρονται για την αρχιτεκτονική και τη φυσική κληρονομιά και έχει συμβουλευτικό ρόλο στο Συμβούλιο της Ευρώπης, ενέκρινε ψήφισμα σχετικά με τον κίνδυνο που απειλούσε την αρχιτεκτονική και καλλιτεχνική κληρονομιά στο κατεχόμενο τμήμα της Κύπρου, με ειδική αναφορά στις εκκλησίες. Το θέμα συζητήθηκε στην Επιτροπή Πολιτισμού και Παιδείας και μια μικρή αποστολή επισκέφθηκε την Κύπρο το καλοκαίρι του 1989. Επειδή η ηγεσία της είχε ανατεθεί σε κοινοβουλευτικό εκπρόσωπο, τον Ολλανδό γερουνιστή κ. Van der Werff, δεν συνάντησε δυσκολίες να επισκεφθεί την κατεχόμενη Κύπρο και, μετά από μια σύντομη επίσκεψη, συνετάγη μια αναφορά, γραμμένη από έναν ειδικό, που συμμετείχε στην αποστολή, το Δρ. Robin Cormack του Ινστιτούτου Courtauld του Λονδίνου.

Επισκέψεις έγιναν μόνο στις δεκατέσσερις παλαιότερες ορθόδοξες εκκλησίες στην κατεχόμενη περιοχή, μικρό δείγμα κτιρίων γνωστών και επομένως με λιγότερες πιθανότητες να έχουν υποστεί καταστροφές. Αλλά και έτσι ακόμη, η αναφορά δίνει μια ιδέα της γενικότερης κατάστασης. Σε επτά από τις εκκλησίες αυτές ψηφιδωτά ή τοιχογραφίες και εικόνες

είχαν καταστραφεί ή αφαιρεθεί, δύο έδειχναν εγκατάλειψη και φθορές, μία είχε μετατραπεί σε πολιτιστικό κέντρο (ενώ οι εικόνες και η εσωτερική της διακόσμηση είχαν αφαιρεθεί), μία χρησιμοποιούνταν ως αποθήκη για εικόνες, μία άλλη είχε μετατραπεί σε μουσείο (χωρίς βέβαια και σε αυτή να υπάρχουν οι αρχικές εικόνες της), μία χρησιμοποιούνταν ακόμη ως εκκλησία και μία ήταν κλειστή αλλά φρουρούμενη. Ακόμα μία σύγχρονη εκκλησία χρησιμοποιούνταν επίσης ως αποθήκη εικόνων.

Το θέμα εξετάστηκε περαιτέρω κατά τις επόμενες συνεδριάσεις της Επιτροπής το 1990, στις οποίες συμμετείχαν Κύπριοι και Τούρκοι κοινοβουλευτικοί, οπότε συζητήθηκε μια πρόταση που είχε συνταχθεί από τη γραμματεία του Συμβουλίου της Ευρώπης: αφορούσε τη δημιουργία ενός διεθνούς ιδρύματος που θα επέβλεπε και θα βοηθούσε στη συντήρηση και ανακαίνιση θρησκευτικών μνημείων και των δύο κοινοτήτων σε όλη την Κύπρο. Το διοικητικό όργανο θα αποτελούνταν κατά το πλείστον από μη Κυπρίους, κυρίως ειδικούς, αλλά οι δύο κοινότητες θα αντιπροσωπεύονταν από πρόσωπα που θα διορίζονταν από τους κατόχους των περιουσιών, την Αυτοκέφαλη Ορθόδοξη Εκκλησία της Κύπρου (για τις εκκλησίες) και τα βακούφια (για τα τζαμιά). Κατ' αυτό τον τρόπο δεν θα υπήρχε κυβερνητική εκπροσώπηση, οπότε θα αποφεύγονταν τα πολιτικά προβλήματα αρμοδιότητας και ελέγχου· θα μπορούσε να αναληφθεί μια διεθνής προσπάθεια με ρεαλιστικούς στόχους. Οι Κύπριοι και οι Τούρκοι κοινοβουλευτικοί, όπως και οι ειδικοί από την Κύπρο, συμφώνησαν, αλλά το σχέδιο δεν προχώρησε. Προσέκρουσε στην πολιτική κατάσταση που είχε διαμορφωθεί στο κατεχόμενο τμήμα του νησιού.

Βάσει του Διεθνούς Δικαίου είναι βέβαιο ότι η Τουρκία, η δύναμη κατοχής, φέρει όλη

την ευθύνη για ό,τι γίνεται στο βόρειο τμήμα της Κύπρου. Υπάρχει όμως μεγάλη απροθυμία και από την πλευρά των διεθνών οργανισμών και των περισσότερων κυβερνήσεων, που θα μπορούσαν να ενδιαφερθούν για την απειλούμενη κυπριακή πολιτιστική κληρονομιά, να αποδεχθούν την κατάσταση και να ενεργήσουν ανάλογα. Έτσι επιτράπηκε σιωπηρά στο παράνομο καθεστώς Ντενκτάς να έχει τον τελευταίο λόγο.

Αυτή είναι η πολιτική πραγματικότητα που έχει παίξει καθοριστικό ρόλο στην καταστροφή ενός τόσο μεγάλου μέρους της κληρονομιάς της Κύπρου. Ντόπιοι και διεθνείς κλέφτες έργων τέχνης, τυχαίοι βάνδαλοι και θρησκόληπτοι έχουν οπωσδήποτε παίξει το δικό τους ρόλο. Αλλά το πλαίσιο στο οποίο διαδραματίστηκε και από το οποίο υποβοηθήθηκε η καταστροφή αυτή, είναι πολιτικό, δημιουργημένο και συντηρούμενο από τις τουρκικές αρχές, μέσω του καθεστώτος Ντενκτάς.

Τα τελευταία χρόνια οι Τουρκοκύπριοι, υπό την πίεση της διεθνούς κοινής γνώμης και του φωτισμένου τμήματος του δικού τους τύπου, προσπάθησαν να προστατέψουν μερικά από τα μνημεία και, ακόμη, και ένα μικρό αριθμό εκκλησιών –τρεις ή τέσσερις, από πολλές εκατοντάδες– ώστε, τουλάχιστον, να τα εκμεταλλευθούν τουριστικά. Αλλά η καταστροφή έχει ήδη γίνει, το μεγαλύτερο μέρος της εκκλησιαστικής κληρονομιάς έχει καταστραφεί ή υποστεί ζημιές και το κατεχόμενο από τα τουρκικά στρατεύματα τμήμα της Κύπρου έχει σε μεγάλο βαθμό «εκαθαριστεί» από τα κύρια ορατά νήματα της ιστορίας και του πολιτισμού του, ακριβώς όπως έχει εκκαθαριστεί από το γηγενή του πληθυσμό. Η επιστροφή των αποσπασμάτων των ψηφιδωτών της Παναγίας της Κανακαριάς είναι μόνο μια μικρή ακτίνα φωτός στη γενικότερη σκοτεινιά που επικρατεί.

Κωνσταντίνος Λεβέντης

Πρόεδρος του Ιδρύματος Α.Γ. Λεβέντη